

7 portretten van domina's (1997) boekpresentatie

Sieth Delhaas

Emmaus Priorij te Maarssen, 20 september 1997

Geachte

- Mevrouw ds. Anneke Feikema
- Mevrouw ds. Joanne Klink
- Mevrouw ds. Bé Ruys

Lieve vriendinnen en vrienden,

Hartelijk welkom en dank dat u gekomen bent.

Ik ben er de laatste maanden, toen het gereed komen van het boek *7 portretten van domina's* in zicht kwam, steeds van uitgegaan dat alle zeven geportretteerde vrouwen bij de presentatie aanwezig zouden zijn. Jammer genoeg is de werkelijkheid van vandaag anders.

Misschien is mijn verwachting eenvoudig onrealistisch geweest. Het gaat tenslotte om vrouwen, geboren tussen 1910 en 1924. Mag je dan als vanzelfsprekend op hun aanwezigheid rekenen?

In elk geval is de oudste er wel. Domina Joanne Feikema, geboren in 1910. Ds. Tineke den Herder hoopte een maand geleden nog hier te kunnen zijn. Haar dokter heeft haar echter het reizen vanwege haar gezondheid ontraden. Mevrouw Freddy den Herder, haar schoondochter, die vanmiddag namens haar aanwezig zou zijn, is aangereden en dominee den Herder heeft haar vanochtend af moeten melden.

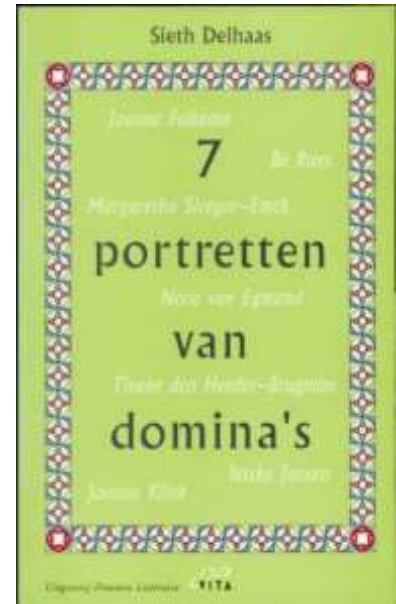
Dominee ledske Jansen is deze maand vertrokken voor een wereldreis; dominee Siregar-Emck is voor enkele maanden naar Sumatra, waar haar echtgenoot al sinds de jaren zeventig woont; dominee Nora van Egmond is op vakantie in het buitenland.

Hun afwezigheid is zowel jammer voor hen als voor ons. Ik had de dominas vooral graag aan elkaar voorgesteld. Want zij kennen elkaar persoonlijk niet of nauwelijks.

Blij ben ik dat nu eindelijk de portretten uit mijn handen overgaan naar die van de lezeressen en lezers.

De kiem voor het boek is lang geleden gelegd. Ergens in de eerste helft van de jaren tachtig. Professor Catharina Halkes gaf toen aan de Universiteit in Nijmegen colleges *Seksualiteit en sacraliteit*. Tijdens een van deze colleges vroeg ze zich af wie de geschiedenis van de vrouwen zou vastleggen die vlak voor ons, dus in de tijd vlak voor en na de Tweede Wereldoorlog als theologes hun plek probeerden te veroveren in het kerkelijk veld. Haar opmerking heeft me niet meer losgelaten.

In 1990 ben ik begonnen haar vraag van een antwoord te voorzien.

Eindelijk kunnen de portretten uit mijn handen overgaan en zelf weer geschiedenis worden. Het schrijfproces heeft lang geduurd. Het was weerbarstig materiaal. Niet dat de dominas weerbarstig waren. Eerder had ik moeite de juiste vorm te vinden waarin ik hun verhalen zou gieten.

Het zijn uiteindelijk portretten geworden.

Zeven portretten van domina's.

Zeven: een heilig getal in de joods christelijke traditie.

Domina's. Een woord dat wij zelden horen. Een woord dat de meeste mensen buiten kerkelijke kringen niet kennen. Is het de vrouw van een dominee? vraagt men soms als ik over mijn *domina's-boek* sprak. Want zo heb ik het al die jaren genoemd. Ik werkte aan mijn *domina's-boek* sprak.

Domina. Zo zullen de vrouwelijke theologes of predikanten zichzelf nooit noemen. Toch heb ik mijn geportretteerden *domina's* genoemd. Ik wilde deze vrouwen duidelijk onderscheiden van de mannelijke collega's die in haar tijd verre in de meerderheid waren. Mannelijke collega's die in die tijd als enigen het formele recht hadden over de studie en het ambt van deze vrouwen te beslissen.

Ik wil met het woord *domina* haar uitzonderlijkheid onderstrepen.

Portretten. Door portretten van deze vrouwelijke theologes te schrijven heb ik mezelf wat meer speelruimte gegeven om haar contouren scherp en helder uit te beelden tegen de achtergrond van haar tijd. Of me dat gelukt is mogen de lezeressen en lezers beoordelen. De betekenis van het Latijnse grondwoord: *protahere*, dat betekent *aan het licht brengen*, geeft duidelijker mijn bedoeling aan. Ik heb hen en hun leven aan het licht willen brengen. Om niet vergeten te worden als vertegenwoordigsters van een speciale generatie.

Vrouwen die de weg gebaad hebben naar de officiële erkenning van de vrouw-in-het-ambt in de grote protestantse kerken. En vrouwen die, al waren ze in de vrijzinnige protestantse kerken wél tot het ambt toegelaten, hun mogelijkheden, omdat ze vrouw waren, evengoed zagen beperkt.

Toen dominee Tineke den Herder mij vanochtend vanuit het Zeeuwse Oostburg belde om me sterkte te wensen voor vanmiddag benadrukte ze nog eens: Als ik er nog aan terugdenk zou ik die kerels wel ik weet niet wat kunnen doen. Ik heb er toch zón last van gehad.

De vrouwen die ik heb geportretteerd behoren tot de zogenaamde stille generatie. De generatie voorafgaand aan de protestgeneratie van de jaren zestig en zeventig. Wat deze laatste generaties met veel lawaai naar buiten brachten, was meestal in stilte voorbereid door de mensen in de generaties daarvoor. Mannen én vrouwen. Ik vond het nodig – voordat zij uit de tijd zouden raken – hun verhaal en hun kijk op hun leven en tijd te laten vertellen. Hun verhalen op te schrijven en vast te leggen. Voor later. Hen op te nemen in de kerkgeschiedenis. In de cultuurgeschiedenis en in de vrouwengeschiedenis.

Voor mij zit er in de vorm van het portret nog een dimensie. Als men over een mens als portret spreekt, bedoelt men daarmee een lastig mens. Van Dale laat aan die definitie de toevoeging minachtend voorafgaan. Ik durf er aan toe te voegen dat deze zegswijze doorgaans alleen wordt gebruikt als de betreffende persoon een vrouw is.

Die betekenis hebben de zeven portretten ook. Door haar geschiedenis vast te leggen zullen deze portretten blijven opspelen.

De portretten die ik heb geschreven zijn in het algemeen niet complimenteus in de richting van kerkleden en de kerkleiding, levend en werkend in de tijd waarin deze vrouwen studeerden en haar plek als voorgangster probeerden in te nemen. De keuze voor het woord *portretten* is in deze zin ook als geuzennaam bedoeld.

Ik ben blij dat de portretten er liggen. Ik heb er met vreugde aan gewerkt. Ik ben dankbaar voor het vertrouwen dat de zeven domina's mij hebben geschonken. Ze hebben mij – als totaal onbekende – gesprekspartner veel uit hun leven toevertrouwd.

Ik ben hen ook dankbaar dat ze in leven gebleven zijn. Dat is natuurlijk een zeer gesecculariseerde opmerking, ik laat haar toch staan. Dat is mijn grootste angst geweest tijdens mijn werk dat één van de domina's voor het uitkomen van dit boek zou overlijden.

Gelukkig zijn ze in leven. In het algemeen nog zeer gezond, nog midden in het leven staand ook. Voor mij voorbeeldvrouwen om tot op hoge leeftijd het leven te genieten.

De uitgeefster dank ik voor de zorg die zij aan de uitvoering van het boek heeft besteed. En de fotografe voor de zorgvuldig genomen foto's.

Ik nodig u nu uit te doen wat ds. Lenie van Reijendam-Beek aan het slot van haar voorwoord in mijn boek schrijft: Lees maar wat er staat.

Overhandiging van 7 portretten van domina's aan:

- ds. Joanne Ph. Feikema
- ds. Joanne Klink
- ds. Bé Ruys

7 portretten van domina's – Sieth Delhaas (1997) boekrecensie

Drs. M. van der Grijn

Biblion recensie

De publiciste en theologe Sieth Delhaas portretteert zeven vrouwen (geboren tussen 1910 en 1924) die als predikant in een kerkelijke gemeente (respectievelijk Remonstrantse Broederschap, Evangelisch Lutherse Kerk, Nederlandse Hervormde Kerk, Doopsgezinde Kerk, Gereformeerde Kerken in Nederland, Nederlandse Protestantse Bond) hebben gewerkt.

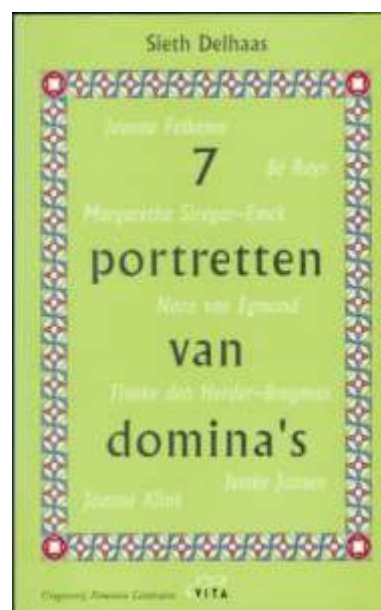
Het is boeiend en navrant tegelijk om te lezen wat deze vrouwen te verduren hadden in een tijd, waarin in nagenoeg geen enkele kerk het ambt voor haar openstond.

Ook de Tweede Wereldoorlog had grote invloed op het leven van deze vrouwen.

Interessant is te zien dat vergelijkbare situaties soms heel anders beleefd worden.

Het is een verdienste van de auteur dat zij vrouwen van deze generatie, die toch de spits hebben afgebeten, voor het voetlicht heeft gebracht.

Met zwart-witportretten van de besproken predikantes.

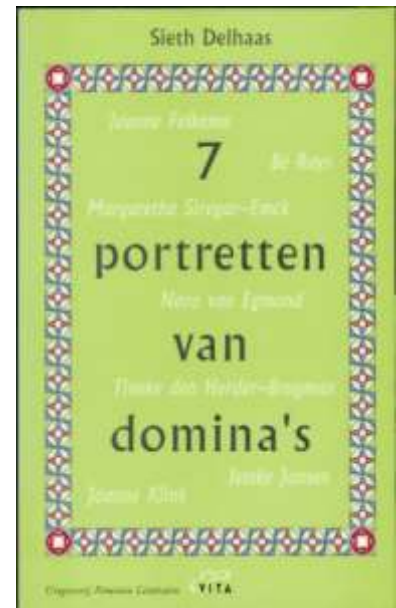
‘Toch is de prijs niet te hoog geweest’ – Sieth Delhaas (1997) boekrecensie

Cokky van Limpt

Trouw, januari 1997

In haar pas verschenen boek *‘7 portretten van domina’s’* beschrijft publiciste/theologe Sieth Delhaas de levensloop van zeven vrouwen, geboren tussen 1910 en 1924. Alle zeven hebben theologie gestudeerd en zijn predikant geworden, in een tijd waarin dat beroep uitsluitend voor mannen leek weggelegd. Voor de een was de weg om dat ideaal te bereiken vele malen zwaarder dan voor de ander. Verschillen tussen kerkgenootschappen en plaatselijke omstandigheden in gemeenten speelden daarbij een rol.

Het is nu nauwelijks meer voor te stellen dat dertig jaar geleden in de hervormde en gereformeerde kerken vrouwen nog geen predikant ‘in volle rechten’ konden worden - dat wil zeggen inclusief de bevoegdheid de sacramenten te bedienen. Moest er een kind gedoopt of Avondmaal gevierd, dan was de vrouwelijke dominee gehouden een mannelijke collega te vragen om deze sacramentele handelingen te verrichten. Volledige rechten werden de hervormde domina’s pas in 1968 toegekend, hun gereformeerde collega’s nog een jaartje later. Volgens Lenie van Reijendam-Beek, die bij het boek het voorwoord schreef, zou zonder de geportretteerde pioniersters de dominee van 1997 een andere figuur zijn geweest: “Ze werkten binnen de grenzen van het mogelijke en hielpen de grenzen verleggen.”

Oase

Vergeleken met de hervormde en gereformeerde kerken was de vrijzinnigheid voor vrouwen een oase: in de doopsgezinde kerk werd in 1911 Annie Zernike in het ambt bevestigd, in 1918 ds. W.F. Rappold bij de remonstranten en in 1926 ds. L.C. Dufour bij de lutheranen. Hier bleek men in het ambt ‘niets verhevens te zien’ en toonde men zich ‘verheugd met het vrouwelijke element onder de voorgangers’.

Toch heeft Delhaas ook de vrijzinnige hoek in haar portrettengalerij betrokken, vanwege de werking van de wet op de remmende voorsprong. Juist wanneer er over de positie van de vrouw niet meer hoeft te worden gesproken, omdat alles immers is ‘geregeld’, is, aldus Delhaas “de macht van de vanzelfsprekendheid ten aanzien van taalgebruik, mensbeelden, godsbeelden en de verdeling van werkzaamheden groot. Het gevolg is dat deze gelijkwaardigheid (tussen man en vrouw) in taal, theologie en beleid niet tot uitdrukking komt.”

Het meest schrijnende portret uit Delhaas’ galerij is voor een belangrijk deel opgetekend in die vrijzinnige hoek. Joanne Ph. Feikema (*1910), wier kerkelijke carrière in de NPB

(Nederlandse Protestanten Bond) 26 jaar geleden eindigde, wil nu nog niet dat de namen van haar oorspronkelijke kerk en de NPB-gemeente die ze diende, worden vermeld - om anderen met haar verhaal niet te schaden.

‘Dat was toen gewoon...’ heeft Delhaas het hoofdstuk over Feikema heel toepasselijk genoemd. Allereerst moest Joanne Feikema zich losworstelen uit een milieu waarin dames ‘jours’ hielden en alleen ‘vrouw van, dochter van’ of ‘familie van’ waren. Over de man/vrouwverhouding leerde haar moeder haar uitdrukkelijk dat de vrouw altijd moet geven en dat de man neemt.

Na de lagere school was het de bedoeling dat Joanne naar kostschool ging, maar daar was geen geld voor. De HBS was te ‘ruw’ voor meisjes, voor de mulo was ze te goed, dus ging ze naar het gymnasium. Daarna kozen haar ouders de rechtenstudie voor haar. Ook dat was heel gewoon, dat je ouders de studierichting voor je kozen. Maar dat recht vond ze vreselijk. “Daar leerde je bijvoorbeeld dat getrouwde vrouwen en krankzinnigen handelingsonbekwaam waren. Bovendien mochten vrouwen geen rechter worden.”

Na haar kandidaats stopte ze met de studie. Van 1933 tot 1938 deed ze, zonder betaling, de correspondentie van de Internationale school voor wijsbegeerte. Haar mannelijke opvolger kreeg wél een salaris. Daarna werkte ze een aantal jaren in de Economische historische bibliotheek, voor een hongerloontje - ze kreeg niet alleen minder betaald dan een man maar ook minder dan een getrouwde vrouw. Op ongetrouwde vrouwen werd in die tijd zeer neergekeken.

Toen Feikema vijfendertig was besloot ze theologie te gaan studeren. Daarvoor moest ze eerst het alpha-examen geschiedenis, Grieks en Latijn doen. Een naburige dominee gaf opbeurend commentaar: ‘Dat kun jij niet meer op jouw leeftijd.’

Ook tijdens haar studie werd zij ‘afgerekend’ op haar leeftijd. Na haar alpha-examen, dat ze goed had gehaald, moest ze eerst vergelijkend examen doen voor het seminarie van haar kerk (waarvan ze de naam niet wil noemen). Er was zo vlak na de oorlog een grote behoefte aan predikanten. Mannen die al wat ouder waren konden met een beetje Latijn en Grieks eigenlijk direct dominee worden. In 1945 arriveerden er ook zeven meisjes. De meisjes moesten, anders dan de mannen dus, een vergelijkend examen doen. Vier werden er toegelaten tot het seminarie, Feikema niet. Bij de afwijzing was aangetekend: niet op grond van uw examen maar op grond van uw leeftijd. Een professor die zij om nadere argumentatie vroeg, zei: ‘een vrouw op uw leeftijd studeert niet meer zo goed’. Jaren later is Feikema erachter gekomen dat zij met haar cijfers voor dat bewuste examen op alle punten ver boven de anderen uitstak.

Ze verkaste naar de Stedelijke Universiteit in Amsterdam waar net een theologische faculteit was gestart en voltooide daar haar studie. Een beroep in haar eigen kerk zou ze nooit krijgen - haar werd duidelijk gemaakt dat ze daarvoor inmiddels ‘te oud’ was - maar een preekbevoegdheid heeft zij met de doctoraalbul in haar zak, nog wel weten los te peuteren. Een ‘noodbevoegdheid’ heette dat. Daarmee heeft ze gesolliciteerd bij de Nederlandse Protestantenvbond, die haar heeft aangenomen.

Maar ook de vrijzinnigen van de NPB, althans diegenen met wie Feikema te maken kreeg, wisten hoe ze een domina moesten discrimineren. Zo zei de toenmalige algemeen secretaris van de NPB bij zijn afscheid tegen haar: ‘Je hebt het ver gebracht voor iemand die door het seminarie is afgewezen.’ Het predikantschap bracht haar voldoening en vreugde, maar haar

arbeidsvoorwaarden waren slecht. Ze was in haar gemeente aangenomen voor de halve tijd, maar kreeg een contract voor de volle tijd, terwijl het salaris was gehalveerd en volgens het contract ook niet verhoogd mocht worden.

Geheime inkomsten

Ook kreeg zij te horen dat er geen pensioenfonds voor haar was: ‘Je kunt niet terecht bij het pensioenfonds van je eigen kerk en je kunt nergens terecht.’ Later bleek dat er wél een pensioenfonds was, maar toen was het te laat voor Feikema. Van haar salaris van 4.000 gulden per jaar (1959) moest ze een lijfrente afsluiten, waarvan ze later maar 1.000 gulden per jaar zou krijgen.

Ook trof ze het niet met het bestuur van haar eigen gemeente. Het landelijke hoofdbestuur gaf aanwijzingen om de salarissen van de predikanten te verhogen, maar haar gemeente legde die naast zich neer. Feikema kreeg een keer een oproep van de belastinginspectie omdat die zich afvroeg of ze haar verdiensten wel behoorlijk opgaf. “Of ik geen geheime inkomsten had, ‘want hier kan een mens niet van leven’.” Protesten bij de penningmeester van het hoofdbestuur mochten niet baten, want de bestuursvoorzitter van haar gemeente, die inmiddels ook in het landelijke bestuur zat, was toch ‘zo’n bijzonder mens’.

Tot overmaat van ramp kreeg zij ook nog eens haar ontslag aangezegd op haar zestigste jaar, zonder overbruggingsuitkering tot haar vijfenzestigste en zonder pensioen. De reden: ze zou in de gemeente hebben geklaagd over haar lage salaris. Dat was niet waar. Een paar gemeenteleden hadden een methode gevonden haar salaris uit te rekenen en waren uit eigen beweging gaan protesteren bij het bestuur, dat op zijn beurt maar één conclusie wist te trekken: Feikema heeft geklaagd. Dankzij de hulp van een collega, die tevens jurist was, ging deze bestuurs-vlieger niet op, maar de spanningen waren Feikema uiteindelijk te veel geworden. Haar gezondheid liet haar in de steek en ze besloot zelf ontslag te nemen. Als voorwaarde stelde ze een uitkering ter hoogte van de AOW-premies plus 1.000 gulden per jaar.

Op haar tweeënzestigste zocht ze nog eens contact met het hoofdbestuur van de NPB met het verzoek haar voor de laatste drie jaar nog te introduceren in het pensioenfonds. Ze moest een lijst maken van het salaris dat ze had verdiend in de twaalf jaar dat ze predikante was geweest. Eindelijk kwamen de cijfers boven tafel. Volgens Feikema zijn ze zich kapot geschrokken. Een vertegenwoordiger van het hoofdbestuur is met een grote bos bloemen naar haar toegekomen om haar te vertellen dat ze tot haar vijfenzestigste een uitkering zou krijgen van 1.800 gulden per jaar. Die jaarlijkse uitkering heeft ze toen onmiddellijk in het pensioenfonds gestort.

En toch, vindt zij zelf, is de prijs niet te hoog geweest voor zegge en schrijve twaalf jaar predikantschap. “Dat is het zeker waard geweest. Het geld was dramatisch, maar ik heb veel mensen kunnen helpen.”

Delhaas’ boek bevat ook vrolijker portretten. Dat van Ietske Jansen (*1922) bijvoorbeeld, die in het vrijzinnige Noord-Holland, dat kerkelijk gezien ‘gedaante noch heerlijkheid’ had en waarvoor mannen hun neus optrokken, met veel arbeidsvreugde hervormd predikante is geweest. En dat van dr. Joanne Klink (*1918), die na een periode als remonstrants predikante is gaan schrijven, eerst de beroemde ‘kinderbijbel van Klink’, daarna over kinderen en

geloven en weer later over de uitdagingen waarvoor ‘de nieuwe ontdekkingen in mens en kosmos’ geloof en godsdienst stellen.

Ook Bé Ruys (*1917), Tineke den Herder-Brugman (*1913), Margaretha Siregar-Emck (*1924) en Nora van Egmond (*1922), die als eerste vrouw binnen de gereformeerde kerken is beroepen in het ambt van predikant, sieren de portrettengalerij van Sieth Delhaas.

Haar stijl is niet altijd vloeiend, maar met dit boek heeft Delhaas een bijzonder stukje kerkgeschiedenis aan de vergetelheid ontrukkt, met de vrouw in de hoofdrol.